

L. B. Christensen, *Η Πειραματική Μέθοδος στην Επιστημονική Έρευνα*, (μεταφ. Α. Γιαννακουλόπουλος, Ν. Παπασταύρου) Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007, σελ. 23-38.

Εισαγωγή: Περί Μεθόδου στην Επιστημονική Έρευνα

Μπετίνα Ντάβου
Πανεπιστήμιο Αθηνών

«...δεν υπάρχει ένας τρόπος γνώσης -η επιστήμη-, υπάρχουν πολλοί τέτοιοι τρόποι οι οποίοι (πριν καταστραφούν από τον δυτικό πολιτισμό) ήταν αποτελεσματικοί, με την έννοια ότι κρατούσαν τους ανθρώπους ζωντανούς και καθιστούσαν την ύπαρξή τους κατανοητή. Η ίδια η επιστήμη έχει αλληλοσυγκρουόμενα μέρη, το καθένα με διαφορετικές στρατηγικές, αποτελέσματα, μεταφυσικά στολίδια. Είναι μια συρραφή κι όχι ένα σύστημα».

Πωλ Φεγεράμπεντ, *Σκοτώνοντας το Χρόνο*.

Το μόντο επιλέχθηκε για να παρακινήσει τον αναγνώστη να τηρήσει εξ αρχής μια κριτική στάση απέναντι σε όσα περιέχονται στο ανά χειράς βιβλίο. Η επιστήμη, όπως κάθε σύστημα αναζήτησης της γνώσης, όσο συνεκτικό και αν φαίνεται απέξω, αναπτύσσεται στο εσωτερικό του στη βάση αντικρουόμενων και συνεχώς εξελισσόμενων ιδεών. Το ανά χειράς βιβλίο αντιπροσωπεύει μια συγκεκριμένη προσέγγιση της επιστήμης, τη θετικιστική, και στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης παρουσιάζει τεκμηριωμένα και συστηματικά τη μεθοδολογία μέσω της οποίας εκπονείται η έρευνα.

Μολονότι ο συγγραφέας του σε ορισμένα σημεία φαίνεται να θεωρεί την προσέγγιση που παρουσιάζει ως το μοναδικό «επιστημονικό» τρόπο αναζήτησης της γνώσης, η δική μας θέση δεν είναι αυτή. Η θετικιστική προσέγγιση επικράτησε στις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες του ανθρώπου για πολλές δεκαετίες και για διάφορους λόγους (που δεν θα τους εξετάσουμε εδώ), αλλά δεν είναι η μόνη επιστημονική προσέγγιση. Έχει, μάλιστα, επικριθεί ποικιλοτρόπως για τις αναγωγικές και μονομερείς της τεχνικές και για την ιδεολογία που την υπογραμμίζει. Ωστόσο, είναι η ερευνητική προσέγγιση που κάνει την αυστηρότερη χρήση των εργαλείων και των μεθόδων που ορίζει η επιστήμη, δίνει δηλαδή πρωτεύουσα σημασία στη θεωρητική πλαισίωση, στην σαφήνεια της διατύπωσης των ερευνητικών ερωτημάτων, στις αντικειμενικές μετρήσεις, στην ακρίβεια των ερμηνειών και στην αυστηρή τεκμηρίωση του επιχειρήματος.

Αυτός είναι και ο λόγος που θεωρήσαμε ότι το βιβλίο αυτό έχει εξαιρετική διδακτική χρησιμότητα, γιατί μόνον αφότου ο νέος ερευνητής έχει κατανοήσει τις πιο αυστηρές (σχεδόν «σκληροπυρηνικές») μεθόδους της επιστήμης, είναι σε θέση να αποφασίσει: Εάν τις υιοθετήσει θα γνωρίζει όχι μόνον πώς να τις εφαρμόσει αλλά και, εκ των έσω, τις αδυναμίες και τους περιορισμούς τους. Εάν διαφωνεί θα κατέχει τα τεκμήρια αλλά και τα κριτήρια να τις αποδομήσει ή και να επιλέξει μίαν άλλη προσέγγιση, πιο κοντά στην ιδεολογία του για την επιστήμη.

Περί επιστημονικής γνώσης

Η μεθοδολογία μέσω της οποίας εκπονούνται οι επιστημονικές έρευνες αποτελεί τη ραχοκοκαλιά κάθε επιστημονικού πεδίου. Συνεπώς, η επιλογή ενός βιβλίου περί ερευνητικής μεθοδολογίας στο πλαίσιο της σειράς «Ψυχολογία» είναι περισσότερο παρά αυτονόητη. Ωστόσο, υπάρχουν και άλλοι λόγοι, εξίσου, σημαντικοί για τους οποίους επιλέχθηκε ένα βιβλίο μεθοδολογίας.

Ο κυριότερος από αυτούς σχετίζεται με τη σύγχρονη διαθεσιμότητα και διακίνηση πληθώρας «επιστημονικοφανών» πληροφοριών που αποκαλούνται «γνώση». Μια-δυο δεκαετίες πριν, η αναζήτηση της επιστημονικής γνώσης αποτελούσε μια επίπονη και χρονοβόρα προσπάθεια και, πρωτίστως, προϋπόθετε ένα ισχυρό κίνητρο από πλευράς του ερευνητή, ιδιαίτερα στη χώρα μας, όπου η διαθεσιμότητα των πηγών (π.χ. βιβλιοθήκες, επιστημονικά περιοδικά, χρήση διαδικτύου) ήταν σχετικά φτωχή συγκριτικά με άλλες χώρες. Σήμερα, όχι μόνον η χώρα μας έχει «αναπτυχθεί» και «εκσυγχρονιστεί» ως προς τη διαθεσιμότητα των πηγών, τόσο των τοπικών όσο και των παγκόσμιων, αλλά αποδυναμώνεται σταδιακά και το κίνητρο του ερευνητή να κοπιάσει για την αναζήτηση των πηγών του, αφού πρώτες τον αναζητούν οι ίδιες η πηγές.

Παντός τύπου «επιστημονικά» ευρήματα και πληροφορίες περιέχονται στον τύπο, εκπέμπονται από το ραδιόφωνο και την τηλεόραση και βρίσκονται στο διαδίκτυο ανά πάσα στιγμή, από μια απίστευτη πληθώρα πηγών, των οποίων ωστόσο η εγκυρότητα είναι συχνά (και σε επικίνδυνο βαθμό) αμφιλεγόμενη. Κάθε ένας μπορεί χωρίς κόπο, όποτε θέλει, να «αρπάξει» μερικές από τις «επιστημονικές» πληροφορίες που τον περιτριγυρίζουν και να εφησυχάσει πως κατέχει επιστημονική γνώση. Με λίγη επιδεξιότητα στη γραπτή έκφραση μπορεί κάνοντας μια συρραφή, να την οικειοποιηθεί, να την παρουσιάσει ως πρωτότυπη, αλλά (και αυτό είναι ίσως το πιο επικίνδυνο) να πιστέψει και ο ίδιος πως είναι έγκυρη. Μάλιστα, το πρόβλημα της οικειοποίησης της κατ' επίφασιν επιστημονικής γνώσης, ίσως αφορά ιδιαίτέρως τις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας, ακριβώς επειδή το αντικείμενό τους είναι ο ίδιος μας ο εαυτός (δηλαδή, ο άνθρωπος και οι κοινωνίες που δημιουργεί), κάτι, δηλαδή, τόσο οικείο ώστε να αισθανόμαστε πως όλοι έχουμε άποψη γι' αυτό και πως ό,τι υποκειμενικά βιώνουμε ή ερμηνεύουμε μπορεί να είναι αντικειμενικά υπαρκτό.

Πέρα από το ότι η επιστημονική γνώση χάνει έτσι σταδιακά την αξία της, αφού προσφέρεται αφειδώς και δεν προϋποθέτει πλέον ούτε κίνητρο ούτε κόπο, το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι ο κίνδυνος της παραπλάνησης. Τα «επιστημονικά ευρήματα» διαχέονται όλο και περισσότερο στο ευρύ κοινό, και μάλιστα συχνά προωθούνται τόσο συστηματικά και επίμονα όσο να επιτάσσουν την ενσωμάτωσή τους στις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων, προτού καλά-καλά τα επικυρώσει η ίδια η επιστημονική κοινότητα και μολονότι, συχνά, είναι τόσο εφήμερα ώστε ένα νέο «επιστημονικό» εύρημα να ανατρέπει το αμέσως προηγούμενό του¹. Οι

¹ Έως ότου καταφέρουμε να αφομοιώσουμε την ιδέα ότι τα αυγά αυξάνουν τη χοληστερίνη, ένα νέο εύρημα ισχυρίζεται ότι η καθημερινή τους κατανάλωση είναι επωφελής για τον οργανισμό. Συχνά επίσης, τα «επιστημονικά» ευρήματα είναι μεταξύ τους αντιφατικά: η χρήση των τεχνολογικών μέσων βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν ορισμένες νοητικές ικανότητες και ταυτοχρόνως ή χρήση των τεχνολογικών μέσων συμβάλλει στην αδράνεια της σκέψης.

άνθρωποι καλούνται να αναγνωρίζουν και να αποδέχονται τα «επιστημονικά» ευρήματα, χωρίς να γνωρίζουν ούτε πώς προέκυψαν ούτε τι ακριβώς σημαίνουν.

Συνταγολογικής μορφής εγχειρίδια και άρθρα στον περιοδικό τύπο παρουσιάζουν εκλαϊκευμένες εκδοχές επιστημονικής γνώσης, μέσα από μυθιστορηματικού τύπου επιστημονικότερες αφηγήσεις. Κάθε είδους δημοσιογραφικές «έρευνες», από την αναζήτηση χαμένων συγγενών έως τις πρόχειρες δημοσκοπήσεις κοινής γνώμης, ονοματίζονται «έρευνες» και διεκδικούν αυτομάτως να χαρακτηριστούν ως έγκυρες. Ενίοτε, κάποιος δημοσιογράφος που γνωρίζει, προσπαθεί να επισημάνει την παραπλάνηση².

Σε επικύρωση όλων των παραπάνω, όσοι υπηρετούμε στην ανώτατη εκπαίδευση την τελευταία εικοσαετία, επισημαίνουμε ένα διαρκώς αυξανόμενο έλλειμμα στους φοιτητές μας: δυσκολεύονται να κατανοήσουν την τεράστια διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε ό,τι τα μέσα ενημέρωσης αποκαλούν «έρευνα» και στην *ορθή επιστημονική έρευνα*, φτάνουν να φοιτούν σε μεταπτυχιακά προγράμματα που για την επιτυχή τους ολοκλήρωση προϋποθέτουν την εκπόνηση ερευνητικής εργασίας, χωρίς να γνωρίζουν πώς σχεδιάζεται και εκπονείται μία επιστημονική έρευνα ή πώς συγγράφεται ένα επιστημονικό κείμενο, ούτε και ότι ο επιστημονικός λόγος προϋποθέτει την ακρίβεια και την πλήρη τεκμηρίωσή του σε κάθε βήμα της ανάπτυξης του επιχειρήματος, και κυρίως, χωρίς να γνωρίζουν ότι τα επιστημονικά ευρήματα ερμηνεύονται πάντοτε βάσει κάποιας θεωρίας.

Ωστόσο, μόνον αν κανείς γνωρίζει τι σημαίνει επιστημονική έρευνα, με ποια κριτήρια διεξάγεται και ποιες αδυναμίες και ελλείψεις παρουσιάζει, μπορεί να αξιοποιήσει την επιστημονική γνώση κριτικά. Μόνον τότε, επίσης, μπορεί και να την απορρίψει, εάν κρίνει τα αξιώματα και τις προϋποθέσεις της επιστήμης ανεπαρκή.

Είναι συνεπώς, υψίστης προτεραιότητας η διδασκαλία της επιστημονικής ερευνητικής μεθοδολογίας, για να μπορούν όχι μόνον οι νέοι επιστήμονες αλλά όλοι οι άνθρωποι να ελέγξουν την επιστημονική εγκυρότητα των πάσης φύσεως «γνώσεων» και πληροφοριών που τους προσφέρονται αφειδώ. Γιατί, εντέλει, το ζητούμενο σήμερα δεν είναι πλέον να είναι «ενημερωμένοι» οι άνθρωποι, αλλά να έχουν στη διάθεσή τους τα απαιτούμενα εργαλεία για να αποκωδικοποιήσουν τη γνώση και τις πληροφορίες ώστε να μπορούν να ελέγχουν την ακρίβεια, την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους.

Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στην «πρόβλεψη» και στην «εκτίμηση», και ακόμα περισσότερο, ανάμεσα στην εικασία και την ερευνητική υπόθεση, την ένδειξη και την απόδειξη, τη θεωρία και την

² Απόσπασμα από την επιφυλλίδα «Ανεμοδείκτης» του θάνου Οικονομόπουλου στην *Καθημερινή* της 11^{ης} Ιανουαρίου, 2006 (αναφέρεται σε δηλώσεις σεισμολόγου): «Οι επί παντός επιστητού “τηλεειδικοί” δημοσιογράφοι μπερδεύοντας “προβλέψεις” και “εκτιμήσεις”, βραχυπρόθεσμο και μεσοπρόθεσμο, δώσ’ του να τον εμφανίσουν ασυνεπή και υπαναχωρούντα στις επιστημονικές απόψεις του! Πώς να αντιληφθεί ο “ξερόλας” δημοσιογράφος πως υπάρχουν κώδικες και διεθνή επιστημονικά πρωτόκολλα, πως απαιτείται μια διεθνής επιστημονική συμφωνία και αποδοχή συγκεκριμένων μεθόδων που έχουν δοκιμαστεί σε παγκόσμιο επίπεδο και η ικανότητα τους έχει γίνει αποδεκτή από την παγκόσμια επιστημονική κοινότητα (με δημοσιεύσεις, συζητήσεις σε συνέδρια και πάει λέγοντας), για να μιλήσει κανείς χωρίς αμφιβολίες και γενικότητες για “εργαλεία” που χρησιμοποιούνται στην έρευνα; “Πρόβλεψη” θέλει (πάντα για ... λογαριασμό “του κόσμου που μας ακούει και αγωνιά!”), για πρόβλεψη πιέζει και επιμένει, και δεν πάει να του λένε ό,τι θέλουν οι ειδικοί...».

παρατήρηση; Τι σημαίνει μια σχέση συνάφειας σε σύγκριση με μια αιτιολογική σχέση; Είναι αυτές οι λεπτές επιστημονικές διακρίσεις που καθορίζουν το αν η επιστημονική πληροφορία θα είναι ακριβής ή παραπλανητική, αν θα μπορεί να αξιοποιηθεί ή όχι από τον παραλήπτη της.

Για όλους αυτούς τους λόγους, η διδασκαλία της ερευνητικής μεθοδολογίας, δηλαδή των τρόπων και των μεθόδων με τις οποίες διεξάγεται η επιστημονική έρευνα, είναι σήμερα επιτακτική.

Περί πειραματικής ερευνητικής μεθοδολογίας

Προφανώς, δεν είναι καθόλου «της μόδας» να επιλέγουμε ένα σύγγραμμα πειραματικής ερευνητικής μεθοδολογίας, δηλαδή ένα βιβλίο που αποδέχεται αξιωματικά τη δυνατότητα της αντικειμενικότητας της επιστημονικής παρατήρησης, σε μια εποχή που η έμφαση στις κοινωνικές επιστήμες και στις επιστήμες του ανθρώπου επανατοποθετείται στην αλήθεια της υποκειμενικότητας των βιωμάτων, στην αποδοχή ότι ένα φαινόμενο μπορεί να έχει πολλαπλές ερμηνείες αναλόγως με την οπτική υπό την οποία εξετάζεται, σε μια εποχή που οι στατιστικές γενικεύσεις θεωρούνται ότι απειλούν την πολυμορφία και το δικαίωμα στη διαφορά, που επανέρχονται η εις βάθος ποιοτική έρευνα και ο λόγος περί ριζοσπαστικοποίησης της επιστήμης, ενώ η κριτική ψυχολογία και ελκυστικές θεωρίες από τις θετικές επιστήμες (όπως η θεωρία του χάους) κερδίζουν συνεχώς έδαφος.

Εξηγήσαμε παραπάνω τις αιτίες αυτής της επιλογής. Για λόγους, όμως ισορροπίας, παρουσιάζουμε συνοπτικά την άλλη πλευρά του επιχειρήματος, ώστε να δώσουμε στον αναγνώστη τόσο ένα ιστορικό και επιστημολογικό υπόβαθρο, όσο και τα απαραίτητα στοιχεία και τις πηγές που μπορεί να ανατρέξει για περισσότερες πληροφορίες. Επίσης, έχουμε παρέμβει πολλές φορές στο κείμενο του βιβλίου με υποσημειώσεις, για να επισημάνουμε εναλλακτικές οπτικές από αυτές του συγγραφέα, ώστε ο αναγνώστης να μην εγκλωβιστεί στη μονομέρεια.

Η πειραματική μεθοδολογία έχει επικριθεί από μια μεγάλη μερίδα προοδευτικών επιστημόνων για την εξαιρετικά συντηρητική προσέγγιση του ανθρώπου που υιοθετεί. Διαβάζοντας το βιβλίο, ο αναγνώστης θα ανακαλύψει ότι οι ανθρώπινες λειτουργίες και συμπεριφορές μεταφέρονται στο εργαστήριο και ανάγονται σε παραμέτρους ή «μεταβλητές». Τα ευρήματα βασίζονται σε αριθμητικές μετρήσεις και η ιδεολογία που προωθείται από την πειραματική προσέγγιση είναι πως ο άνθρωπος μπορεί να είναι μετρήσιμος και συνεπώς προβλέψιμος και ελεγχόμενος.

Αυτή η μέθοδος, που οι οπαδοί της την ονομάζουν «σκληρή» για να την αντιδιαστείλουν με «απαλές» (δηλαδή, όχι αυστηρώς επιστημονικές κατά την άποψή τους) ερευνητικές προσεγγίσεις είναι η πλέον συντηρητική. Το πειραματικό μοντέλο έρευνας ονομάζεται από ορισμένους που το αντιμετωπίζουν κριτικά «εμπειρικοστατιστικό», επειδή δανεισμένο από τις φυσικές επιστήμες, περιλαμβάνει τη στατιστική επεξεργασία ως αναπόσπαστο μέρος της ερευνητικής διαδικασίας (βλ. Κεφάλαιο 13). Έχει επικριθεί για την ιδεολογία του, γιατί θεωρείται ότι προωθεί μια εικόνα της κοινωνίας ως στατικής και συμπαγούς, η οποία συγκροτείται και κατοικείται από μια συνάθροιση ατόμων, των οποίων τα κοινωνικά και ατομικά χαρακτηριστικά παίρνουν τον τίτλο «μεταβλητές»³. Η έμφαση στον έλεγχο

³ Για μια διεξοδικότερη κριτική του μοντέλου που παρουσιάζεται στο ανά χείρας βιβλίο, ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στον Πανταζή, Π. (2004) *Από τα*

των συνθηκών και στην αναζήτηση νομοτελειακών κανόνων που διέπουν τις ανθρώπινες σχέσεις και τη συμπεριφορά θεωρείται ότι ενισχύει το κοινωνικό κατεστημένο και προάγει μια εικόνα του ανθρώπου ως αντικειμένου στα χέρια της εξουσίας του ερευνητή (και αναπόφευκτα και του χρηματοδότη της έρευνας).

Από επιστημονικής πλευράς, η πειραματική ερευνητική προσέγγιση έχει επίσης δεχτεί σοβαρές και καλά τεκμηριωμένες κριτικές που αφορούν στην κατάχρηση των στατιστικών μεθόδων. Σε ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο, ο Mitchell⁴ υποστηρίζει διεξοδικά ότι ένα μεγάλο μέρος δημοσιευμένων ερευνητικών αποτελεσμάτων έχουν παραχθεί από μια εντελώς εσφαλμένη μεταφορά του μαθηματικού μοντέλου στις επιστήμες του ανθρώπου. Ο Mitchell παρατηρεί ότι η έννοια της «ποσότητας», όπως χρησιμοποιείται παραδείγματος χάριν στις ψυχολογικές μετρήσεις, είναι μια παραπλανητική και μονόπλευρη απλούστευση της έννοιας της ποσότητας όπως αυτή ορίζεται στα μαθηματικά, και περιέχει στο σφάλμα ότι ανθρώπινες «μεταβλητές» (όπως π.χ. τα συναισθήματα ή τα κίνητρα) μεταβάλλονται αθροιστικά όπως τα φυσικά μεγέθη.

Ένας μεγάλος αριθμός ποσοτικών μελετών γίνονται χωρίς να έχει εκτενώς εξεταστεί αν η κατάλληλη μεθοδολογία είναι ποσοτική, δηλαδή αν οι υπό μέτρηση ψυχοκοινωνικές μεταβλητές επιδέχονται ποσοτικοποίηση με κριτήρια *μαθηματικά*. Ο Mitchell (ό.π. σ. 374) παραθέτει την άποψη του Bartlett, ενός από τους παλαιότερους και εξέχοντες ερευνητές της ανθρώπινης σκέψης, ότι «...η επιστημονική ενόραση, όπως η καθημερινή αντίληψη, προηγείται των μετρήσεων και των μαθηματικών αποδείξεων», για να προτρέψει τους ερευνητές να ξεφύγουν από αυτό που ο ίδιος ονομάζει «διαταραχή της μεθοδολογικής σκέψης», δηλαδή μια «παθολογία» που φαίνεται να χαρακτηρίζει μια μεγάλη μερίδα ερευνητών και η οποία ανιχνεύεται στην αδυναμία τους να επεξεργασθούν νοητικά σχετικώς προφανή μεθοδολογικά ζητήματα, όπως το ότι μια εσωτερική ανθρώπινη λειτουργία δεν μεταβάλλεται σαν τα φυσικά μεγέθη.

Περί «σκληρής» και «απαλής» επιστήμης

Η αυστηρή και καλά τεκμηριωμένη κριτική του Mitchell θέτει ένα σημαντικό ερώτημα: ποια μεθοδολογική προσέγγιση είναι κατάλληλη για ποια ερευνητικά ερωτήματα;

Στο χώρο των επιστημών του ανθρώπου, η διαρκής σύγκριση και αξιολόγηση των «ποσοτικών» με άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις, που σε αντιδιαστολή με τις ποσοτικές ονομάστηκαν «*ποιοτικές*», κατέληξαν σε μια μακροχρόνια και αρκετά εμπαθή διαμάχη περί «σκληρής» και «απαλής» επιστήμης που ταλάνισε τις τελευταίες δύο δεκαετίες την ερευνητική κοινότητα διεθνώς. Δεν θα υπεισέλθουμε εδώ λεπτομερώς σε αυτή τη διαμάχη, αλλά θα περιγράψουμε συνοπτικά το επιχείρημα.

Κατά τον Lindlof⁵, «απαλή» χαρακτηρίστηκε η έρευνα που βασίζεται σε αξιολογήσεις που δεν είναι τόσο ακριβείς, ώστε να μπορούμε να τις μετατρέψουμε σε αριθμούς. Πρόκειται για έρευνες που ανακοινώνουν μόνο επιλεγμένα αποσπάσματα δεδομένων και όχι όλα τα

Υποκείμενα στο Υποκείμενο: Η Βιογραφική Προσέγγιση στην Ψυχοκοινωνική Έρευνα, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σσ. 13-28.

⁴ Mitchell, J. (1997) «Quantitative Science and the Definition of Measurement in Psychology», *British Journal of Psychology*, 88 (3), 355-383.

⁵ Lindlof, T., R. (1995) *Qualitative Communication Research Methods*, London, Sage.

ευρήματα, που δεν καταφέρνουν να περιγράψουν τη μεθοδολογία τους με ακριβή και αναλυτικό τρόπο, ώστε να είναι δυνατή η επανάληψη που εξασφαλίζει την εγκυρότητα· έρευνες που υπολείπονται σε αυστηρότητα τόσο στην επιλογή των μεθόδων ελέγχου των εξωγενών μεταβλητών⁶, όσο και στην απόδοση των λειτουργικών ορισμών και στον έλεγχο της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας.

Από την άλλη πλευρά, είναι μέθοδοι που δίνουν έμφαση στην ποιότητα της εμπειρίας του υποκειμένου. Που ενδιαφέρονται, παραδείγματος χάριν, όχι μόνον για το πόσα παιδιά εκδηλώνουν βίαιη συμπεριφορά μετά την παρακολούθηση ενός βίαιου φιλμ, αλλά για το πώς αισθάνονται τα παιδιά όταν παρακολουθούν ένα τέτοιο φιλμ και όταν έπειτα ξυλοκοπούν μια κούκλα.

Στο Κεφάλαιο 3, ο συγγραφέας του ανά χείρας βιβλίου περιλαμβάνει μια συνοπτική αναφορά στις ποιοτικές μεθόδους, κάτι που απουσίαζε εντελώς από προηγούμενες εκδόσεις. Αυτό είναι μια σημαντική ένδειξη, πως η διαμάχη περί «σκληρής» και «απαλής» επιστήμης τείνει να εκτονωθεί προς μια συναίνεση ότι αυτό που ενδιαφέρει τον ερευνητή είναι να επιλέξει τη μέθοδο που είναι η πιο κατάλληλη για τη διερεύνηση του ερευνητικού του ερωτήματος. Αυτό βεβαίως εξαρτάται από την ευρύτερη επιστημολογική και θεωρητική του προσέγγιση, γι' αυτό και ο ερευνητής δεν μπορεί ποτέ να είναι ιδεολογικά «αθώος». Ωστόσο, η αναγνώριση του ότι δεν υπάρχει *μία και μοναδική*, ερευνητική μέθοδος κατάλληλη για όλα τα ερωτήματα, και ότι κάθε μέθοδος υποβαστάζεται από μια ιδεολογία περί της κοινωνίας και του ανθρώπου είναι μια πρόοδος στους κόλπους της επιστημονικής κοινότητας.

Να σημειώσουμε, επίσης, ότι συγκριτικά με παλαιότερες εκδόσεις, σε τούτη εδώ, ο συγγραφέας έχει κάνει προσπάθειες να υπάρξει διαλλακτικότερος και πιο «πολιτικά ορθός». Από προηγούμενες εκδόσεις απουσίαζαν πλήρως οι αναφορές στην κοινωνική αλληλεπίδραση, στις γυναικείες σπουδές, στις εναλλακτικές προσεγγίσεις, ενώ οι συμμετέχοντες στην έρευνα (participants) αναφέρονταν ως υποκείμενα (subjects) που ήταν και ο όρος που επικράτησε για πολλά χρόνια στην θετικιστική επιστημονική προσέγγιση.

Η πειραματική προσέγγιση θέτει πέντε κριτήρια βάσει των οποίων ορίζεται η επιστημονική μέθοδος, και τα οποία ο συγγραφέας αναπτύσσει στο Κεφάλαιο 1. Αυτά είναι:

(i) Ο *έλεγχος*, που ως βασική αρχή της επιστημονικής μεθόδου, αφορά σε συγκεκριμένες ερευνητικές τεχνικές μέσω των οποίων ο ερευνητής αποπειράται να ελέγξει (συνήθως διατηρώντας σταθερούς) όλους τους πιθανούς παράγοντες που αλληλεπιδρούν με το φαινόμενο που μελετά, εκτός από εκείνους που τον ενδιαφέρουν. Ο απώτερος στόχος είναι να απομονώσει σχέσεις αιτίας - αποτελέσματος, μέσω της διερεύνησης συγκεκριμένων παραγόντων που ονομάζονται γι' αυτό το σκοπό, *μεταβλητές*. Για τους στόχους του ελέγχου, οι περισσότερες πειραματικές έρευνες διεξάγονται στο εργαστήριο.

(ii) *Ανεξάρτητη μεταβλητή (X)* ονομάζεται ο παράγων του οποίου η επίδραση ερευνάται, δηλαδή, ο παράγων που βάσει της θεωρίας αναμένεται να προκαλέσει το υπό μελέτη φαινόμενο, και *εξαρτημένη*

⁶ Απόδοση του «extraneous» που χρησιμοποιείται γενικώς στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία για να υποδηλώσει όλες εκείνες τις μεταβλητές που δεν ελέγχονται από τον ερευνητή. Αναλυτικότερα βλ. Κεφάλαια 7 και 8.

μεταβλητή (Ψ) ονομάζεται ο παράγων που επιλέχθηκε ως εκδήλωση του φαινομένου. Αν οι δύο μεταβλητές έχουν μεταξύ τους σχέσεις αιτίας - αποτελέσματος, τότε κάθε μετατροπή που προκαλεί ο ερευνητής στην ανεξάρτητη μεταβλητή θα επιφέρει αλλαγές στην εξαρτημένη.

(iii) Ο *λειτουργικός ορισμός* είναι ο ορισμός που η επιστημονική μέθοδος επιβάλλει να αποδίδεται στις έννοιες που ερευνώνται. Οι έννοιες πρέπει να ορίζονται με βάση τα βήματα ή τις λειτουργίες που χρησιμοποιούνται για τη μέτρησή τους. Ο λειτουργικός ορισμός θεωρείται απαραίτητος για την αποφυγή της σύγχυσης στην επικοινωνία μεταξύ των ερευνητών. Το να ισχυριστεί, παραδείγματος χάριν, κάποιος ότι «η πείνα προκαλεί εκνευρισμό» θεωρείται ένας ισχυρισμός που δημιουργεί σύγχυση ένα δεν δηλώνει τι ορίζεται λειτουργικά ως «πείνα» (π.χ. πόση διάρκεια στέρησης της τροφής) και τι ως «εκνευρισμός» (δηλαδή, με ποια συμπεριφορική εκδήλωση θα αξιολογηθεί (π.χ. ευερεθιστότητα, τρέμουλο ή βίαιη συμπεριφορά)).

(vi) Ένα τέταρτο χαρακτηριστικό της επιστημονικής μεθόδου είναι, η *αξιοπιστία*, η οποία στην πειραματική μέθοδο αξιολογείται βάσει της επαναληψιμότητας και της σταθερότητας των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Αναφέρεται, δηλαδή, στην ιδιότητα ενός πειράματος να επιφέρει τα ίδια αποτελέσματα όταν επαναλαμβάνεται σε διαφορετικές χρονικές στιγμές κάτω από τις ίδιες πειραματικές συνθήκες.

(v) Η *εγκυρότητα* αφορά την επιβεβαίωση ότι η εξαρτημένη μεταβλητή, όπως ορίζεται λειτουργικά σε κάθε συγκεκριμένη έρευνα, πραγματικά αναπαριστά την υπό μελέτη θεωρητική έννοια⁷.

Αυτές είναι η βασικές αρχές της προσέγγισης που αυτό-αποκαλείται «σκληρή» επιστήμη.

Η ποιοτική ερευνητική μέθοδος

Στα κριτήρια αυτά, οι «απαλές» προσεγγίσεις απαντούν με τα δικά τους. Η ποιοτική έρευνα βασίζεται σε πιο ανοικτές, λεπτομερείς αναλύσεις λεκτικού, γραπτού ή και οπτικού υλικού (όπως αυτό προκύπτει από παρατηρήσεις), το οποίο δεν έχει μετατραπεί σε σημεία αριθμητικών κλιμάκων. Πρόκειται για μια διαφορετική προσέγγιση του κόσμου, που δίνει έμφαση στη φύση της εμπειρίας και όχι στην (αριθμητική) συχνότητα της εμφάνισης μιας συμπεριφοράς. Όταν ο ερευνητής προσεγγίζει το ερευνητικό του ερώτημα με τρόπο «ποιοτικό» επιχειρεί να διατηρήσει τη φόρμα και το περιεχόμενο της ανθρώπινης εμπειρίας και να αναλύσει την φύση του, αντί να το υποβάλλει σε εργαστηριακές και μαθηματικές ή άλλες μετατροπές⁸.

⁷ Παραδείγματος χάριν, το ότι τα παιδιά που μελέτησε στις κλασικές του έρευνες ο Bandura χτυπούσαν (λιγότερο ή περισσότερο) την κούκλα που ήταν διαθέσιμη μετά την παρακολούθηση βίαιων (ή ουδέτερων) σκηνών, ήταν ένδειξη επιθετικότητας ή μίμησης; Πώς ορίζονται σε αυτή την περίπτωση η επιθετικότητα και η μίμηση; Οι δύο έννοιες είναι διαφορετικές και βασίζονται σε διαφορετικές ψυχικές λειτουργίες. Ποια από τις δύο έννοιες ορίζεται λειτουργικά με βάση την μέτρηση της συχνότητας των χτυπημάτων της κούκλας; Η μίμηση ή η επιθετικότητα; Επιπλέον, η βίαιη συμπεριφορά προς την κούκλα θα μπορούσε να είναι εκτόνωση μιας διέγερσης που αναπτύχθηκε στη διάρκεια της παρακολούθησης του βίαιου φιλμ και επομένως, μια διαδικασία κάθαρσης που παραπέμπει σε ακόμα συνθετότερες ψυχικές λειτουργίες;

⁸ Για την ποιοτική ερευνητική προσέγγιση στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Λάζος, Γρ. (1998) *Το Πρόβλημα της Ποιοτικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα, Παπαζήσης. Κυριαζή, Ν. (1999) *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα. Πανταζής, Π. (2004, ό.π.),

Σε αυτή την περίπτωση, η τεκμηρίωση δεν βασίζεται στη λογική των μαθηματικών, στις αρχές των αριθμών ή σε μεθόδους στατιστικής ανάλυσης, όπως αυτές που αναπτύσσονται στο ανά χειράς βιβλίο, αλλά τα προς ανάλυση δεδομένα είναι ο πραγματικός λόγος των υποκειμένων, οι κινήσεις τους και άλλες κοινωνικές δραστηριότητες.

Κάτω από την ομπρέλα των «ποιοτικών» προσεγγίσεων συνυπάρχουν διάφορες τεχνικές που υπαγορεύονται από την ευρύτερη θεωρητική προσέγγιση του ερευνητή και κατ' επέκτασιν, από τον τρόπο με τον οποίο θέτει τα ερωτήματά του, αλλά σε γενικές γραμμές η βασική θέση των ποιοτικών ερευνητικών προσεγγίσεων είναι ότι *τα νοήματα*, όπως παράγονται τόσο στην καθημερινή όσο και στην επιστημονική γνώση για τον κόσμο, δεν αντανakλούν ή περιγράφουν απλώς τον κόσμο, αλλά τον δημιουργούν, αφού αναπτύσσονται από ανθρώπους με ψυχική, πολιτισμική και κοινωνική ιστορία. Συνεπώς, οι ποιοτικές μέθοδοι αναζητούν το υποκειμενικό νόημα και επιδιώκουν να κατανοήσουν κάθε ένα ξεχωριστό άνθρωπο, σε αντιδιαστολή με τις ποσοτικές που αναζητούν τις νομοτελειακές αρχές που διέπουν γενικώς την ανθρώπινη συμπεριφορά και εμπειρία⁹.

Οι ποιοτικές προσεγγίσεις είναι ερμηνευτικές· μελετούν προσεκτικά τα συναισθήματα και αναλύουν τον λόγο των υποκειμένων. Αντί να θεωρούν το λόγο των υποκειμένων ως μια ανακριβή και υποκειμενική περιγραφή της πραγματικότητας, εξερευνούν τα νοήματα που διακινεί αυτός ο λόγος και την αναπαράσταση της πραγματικότητας στην οποία βασίζεται. Σε αντίθεση με τις ποσοτικές προσεγγίσεις που είναι πειραματικές και όπως εξηγεί ο συγγραφέας στο Κεφάλαιο 8, απαιτούν από τον ερευνητή να παραμείνει ουδέτερος και απόμακρος, έτσι ώστε να μην επηρεάζει τα άτομα που μελετά, μια ποιοτική μέθοδος ευνοεί τη στενή σχέση μεταξύ συμμετέχοντος στην έρευνα και ερευνητή, εφόσον για να αναλύσει τα δεδομένα του ο ερευνητής πρέπει να μάθει καλά τις προσωπικές ιστορίες των ατόμων που μελετά μέσα από τις αφηγήσεις τους¹⁰.

Στην ποιοτική ερευνητική προσέγγιση η επιστημονική εγκυρότητα βασίζεται στα εξής κριτήρια:

(i) Τον *τριγωνισμό (ή τριγωνοποίηση)* που αναφέρεται στη συγκριτική αξιολόγηση περισσότερων της μίας μορφής τεκμηρίων σχετικών με το αντικείμενο της μελέτης. Αφορά ουσιαστικά στην πολλαπλότητα πηγών και μεθόδων που μπορούν να εφαρμοσθούν στο ίδιο αντικείμενο μελέτης, με στόχο την απάντηση ενός ερευνητικού ερωτήματος¹¹. Η

Τσουρβάκας, Γ.Ε. (1997) *Ποιοτική Έρευνα, Οι Εφαρμογές της στη Μελέτη των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα, Εκδοτικός Όμιλος Συγγραφέων Καθηγητών.

⁹ Ο Μαραγκός αναλύει διεξοδικά την νεο-θετικιστική (λογικο-εμπειρική) θεώρηση που υποβιβάζει το νόημα σε «ονοματοθεσία», ανακατασκευάσιμη από μαθηματικού τύπου συναρτήσεις, καθώς και τις επιστημολογικές συνέπειες που αυτό έχει ως σύστημα αναπαράστασης του κόσμου. Υποστηρίζει ότι υπάρχει μια σύγχυση στην επιστήμη μεταξύ νοήματος / ονοματοθεσίας που απορρέει από την παράλειψη να ληφθούν υπόψη τα πραγματιστικά χαρακτηριστικά της γλώσσας μέσω των οποίων η σκέψη εγκαθιδρύεται στον πραγματικό κόσμο. Αναλυτικότερα βλ. Μαραγκός, Γ. (1987) «Το Θεμέλιο της Επιστημονικής Γνώσης από την Σκοπιά της Λογικής Μεθοδολογίας», *Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φ.Π.Ψ. της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, ΙΣΤ' (3), 120-136.

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά Bertaux, D. (1983) «From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice» in D. Bertaux (Ed.) *Biography and Society*, London, Sage.

¹¹ Για να διερευνηθεί, παραδείγματος χάριν η διαφορά των φύλων στην εμπλοκή με τα μέσα ενημέρωσης, μπορούν αρχικά να χρησιμοποιηθούν οι συνεντεύξεις όλων των μελών ενός

πολλαπλότητα στον τριγωνισμό μπορεί να αφορά και στο βαθμό σύμπτωσης των ευρημάτων διαφορετικών ερευνητών που μελετούν το ίδιο αντικείμενο εξετάζοντας τα ίδια άτομα.

(ii) Την *αναλυτική επαγωγή*¹² ή *αρνητική ανάλυση περιπτώσεων*. Καθώς ο ερευνητής αναπτύσσει μια θεωρητική υπόθεση ή μια ερμηνεία μέσω μιας επαγωγικής διαδικασίας, προκύπτουν νέα δεδομένα τα οποία ελέγχουν την αρχική ερευνητική υπόθεση. Αν αυτά τα νέα δεδομένα δεν ενισχύουν την αρχική υπόθεση, ο ερευνητής οφείλει να επαναπροσδιορίσει την θεωρητική του υπόθεση έτσι ώστε τα νέα δεδομένα να μπορούν να ενσωματωθούν σ' αυτή. Έτσι, ο έλεγχος υποθέσεων με ποιοτικές μεθόδους είναι μια διαρκής επαναξιολόγηση της αρχικής θεωρίας, σε αντίθεση με την πειραματική μέθοδο που από την αρχή ορίζει την ερευνητική υπόθεση και την εναλλακτική της (αυτή, δηλαδή, που απορρίπτει την αρχική) βάσει μιας θεωρίας ή βάσει προηγούμενων ερευνητικών αποτελεσμάτων (βλ. Κεφάλαιο 4) και στοχεύει στην επιβεβαίωση της μίας (αρχικής) ή της άλλης (εναλλακτικής) υπόθεσης.

(iii) Τον *έλεγχο εγκυρότητας μέσω των συμμετεχόντων (respondent validation)*, βάσει του οποίου ο ερευνητής επιστρέφει στα άτομα που μελέτησε, τους παρουσιάζει τις ερμηνείες του και ελέγχει την αναγνώριση και αποδοχή τους από τα ίδια.

(iv) Τη *συνειδητή υποκειμενικότητα*. Πρόκειται για ένα κριτήριο που τονίστηκε ιδιαίτερα από τις γυναικείες σπουδές¹³ και χρησιμοποιείται για να διαφοροποιήσει την υποκειμενικότητα του ερευνητή από την απλή, «καθημερινή», ανθρώπινη υποκειμενικότητα. Περιλαμβάνει τουλάχιστον τέσσερις μορφές υποκειμενικότητας που προέρχονται από (α) τους σιωπηρούς και τους έκδηλους τρόπους κατανόησης που εκφράζουν τα άτομα που συμμετέχουν στις έρευνες, (β) τις απόψεις και τις ερμηνείες που αποδίδουν οι ίδιοι οι ερευνητές στις πράξεις των συμμετεχόντων, (γ) τα πολιτισμικά νοηματικά συστήματα που υπογραμμίζουν και συνδέουν τις ερμηνείες ερευνητών και συμμετεχόντων, και τις σχέσεις ισχύος που αναπτύσσονται μεταξύ τους, (δ) το πόσο έγκυρη είναι η μέθοδος που χρησιμοποιείται για την ερμηνεία των δεδομένων εντός του συγκεκριμένου κοινωνικού ή θεσμικού δικτύου που ερευνάται. Αυτές οι επιδράσεις πρέπει να είναι υπό την επίγνωση του ερευνητή και να λαμβάνονται υπόψη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

(v) Τη μελέτη της *διυποκειμενικότητας*, δηλαδή της δυναμικής που αναπτύσσεται στη σχέση μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου όταν χρησιμοποιούνται ποιοτικές μέθοδοι (και σε αντιδιαστολή με την

αριθμού οικογενειών, αλλά αν παρατηρηθούν διαφορές σε όσα π.χ. καταθέτουν οι σύζυγοι ο ένας για τον άλλο, τα δεδομένα μπορούν να εμπλουτισθούν με ημερολόγια που κρατούν οι ερευνώμενοι για τις ενέργειές τους ή με στοιχεία συστηματικής παρατήρησης.

¹² Απόδοση του induction σε αντιδιαστολή με το deduction (απαγωγή) όπως τα αναλύει ο Anderson, ως χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τις ποιοτικές από τις ποσοτικές προσεγγίσεις, αντίστοιχα. Η επαγωγή (induction) προχωρεί από το ειδικό στο γενικό παράγοντας θεωρία, ενώ η απαγωγή αφορά στην αφαίρεση, δηλαδή προχωρά από το γενικό στο ειδικό. Αναλυτικότερα βλ. Anderson, J.A. (1987) *Communication Research: Issues and Methods*, New York, McGraw-Hill, Inc. (σσ. 245-254). Η αρνητική ανάλυση περιπτώσεων είναι απόδοση του «negative case analysis» που χρησιμοποιείται από τον Creswell J. (1998), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*, London.

¹³ “Conscious subjectivity”. Βλ. ενδεικτικά Smith, J. (1995) «Qualitative Methods, Identity and Transition to Motherhood», *The Psychologist: Bulletin of the British Psychological Society*, 8(3), 122-125.

«αντικειμενική», «ουδέτερη» σχέση που επιδιώκεται στην πειραματική μέθοδο). Προκύπτει από την άποψη ότι σε κάθε σχέση τα άτομα καταλαμβάνουν αμοιβαίο χώρο και χρόνο και οι πράξεις τους συντονίζονται βάσει μιας κοινής συνάφειας που αναπτύσσεται μεταξύ τους. Ερευνητής και ερευνώμενος «ωριμάζουν» μαζί, επαναπροσδιορίζοντας τους εαυτούς τους μέσα από μια συνεχώς διαπραγματευόμενη σχέση. Όσο και αν ο ερευνητής προσπαθεί να σταθεί σε απόσταση από το άτομο που ερευνά, η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ τους επηρεάζει τα αποτελέσματα της έρευνας, και γι' αυτό δεν μπορεί παρά να ληφθεί υπόψη κατά την ερμηνεία τους¹⁴.

Ο Πίνακας 1 συνοψίζει ενδεικτικά ορισμένες από τις διαφορές μεταξύ ποιοτικών και ποσοτικών (κατά κανόνα πειραματικών) προσεγγίσεων όπως τις σχηματοποιεί ο Bryman¹⁵.

Πίνακας 1. Διαφορές Ποιοτικών - Ποσοτικών Προσεγγίσεων

	Ποσοτικές	Ποιοτικές
• <i>Ρόλος ποιοτικής έρευνας</i>	Προπαρασκευαστικός	Μέσον διερεύνησης των ερμηνειών που αποδίδει το υποκείμενο
• <i>Σχέση μεταξύ ερευνητή - ερευνώμενου</i>	Απόμακρη	Στενή
• <i>Διερεύνηση του ερευνώμενου από τον ερευνητή</i>	Εξωτερική (συμπεριφορά)	Εσωτερική (συναισθήματα, αναπαραστάσεις)
• <i>Σχέση μεταξύ θεωρητικών εννοιών και έρευνας</i>	Επιβεβαίωση της θεωρίας	Η θεωρία αναδύεται από τα ερευνητικά ευρήματα
• <i>Ερευνητική στρατηγική</i>	Δομημένη	Μη-δομημένη
• <i>Στόχος των ευρημάτων</i>	Νομοθετικός	Ιδιογραφικός
• <i>Αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας</i>	Στατική και εκτός του δρώντος υποκειμένου	Δυναμική και κοινωνικά κατασκευασμένη από τα δρώντα υποκείμενα
• <i>Φύση δεδομένων</i>	Σκληρή, έγκυρη	Πλούσια και σε βάθος

Τα κριτήρια της ισχυρής επιστημονικής έρευνας ανεξαρτήτως προσέγγισης

Αφιερώσαμε τόσο χώρο στην ποιοτική προσέγγιση για λόγους δικαίου και για να δείξουμε πως η επιλογή ενός βιβλίου πειραματικής μεθοδολογίας δεν έχει ιδεολογικά αλλά αμιγώς διδακτικά κριτήρια. Εξάλλου, τα πέντε πρώτα κεφάλαια του ανά χειρας βιβλίου αφορούν κυρίως στοιχεία ερευνητικής μεθοδολογίας που ισχύουν γενικώς στην επιστήμη, ανεξαρτήτως της μεθόδου που υιοθετείται στην έρευνα.

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά Ναυρίδης, Κ. (1988) «Υποκείμενα και Αντικείμενα της Εμπειρικής Έρευνας», *Ψυχολογικά Θέματα*, 1(2), 24-29.

¹⁵ Bryman, A. (1988) *Quantity and Quality in Social Research*, London, Unwin Hyman.

Αφορούν τους τρόπους αναζήτησης της επιστημονικής γνώσης και τη σημασία της θεωρίας (Κεφάλαιο 1), περιγράφουν τις ποικιλίες των ερευνητικών προσεγγίσεων (Κεφάλαια 2 και 3), τους τρόπους και τις πηγές από όπου ο ερευνητής μπορεί να αντλήσει έγκυρα στοιχεία που θα τον οδηγήσουν στη θεωρητική πλαisiώση και τη διατύπωση του ερευνητικού του ερωτήματος (Κεφάλαιο 4) και μια λεπτομερή ανάλυση της δεοντολογίας που διέπει την επιστημονική έρευνα (Κεφάλαιο 5). Επίσης στο τέλος (Κεφάλαιο 15) παρουσιάζεται με εξαιρετικά συστηματικό και λεπτομερή τρόπο, η μορφή, το ύφος και η μέθοδος συγγραφής μιας ερευνητικής έκθεσης.

Η δική μας άποψη είναι ότι η ερευνητική μέθοδος που θα επιλεγεί κάθε φορά εξαρτάται από το τι αναζητά ο ερευνητής, και πολύ συχνά η ποιοτική και η ποσοτική προσέγγιση δρουν αλληλοσυμπληρωτικά και οδηγούν σε μια πιο σφαιρική κατανόηση του υπό διερεύνηση φαινομένου. Η τάση μιας εκλεκτικής και συμπληρωματικής αξιοποίησης των ποικίλων διαθέσιμων ερευνητικών μεθόδων και προσεγγίσεων υποστηρίζεται από μια μεγάλη μερίδα ερευνητών¹⁶, οι οποίοι τοποθετούν την έμφαση στη *ισχύ της έρευνας* και όχι στην ισχύ της μεθόδου μέσω της οποίας πραγματοποιείται η έρευνα. Αρκεί ο ερευνητής να έχει επίγνωση της ιδεολογίας που χαρακτηρίζει τη μεθοδό του και των προεκτάσεών της, καθώς και γνώση των δυνατοτήτων και των περιορισμών της κάθε μεθόδου που χρησιμοποιεί.

Το ζήτημα, λοιπόν, δεν είναι ποια προσέγγιση είναι «ισχυρή», αλλά πώς επιτυγχάνεται μια «ισχυρή» έρευνα που θα καταφέρει να απαντήσει τεκμηριωμένα στο αρχικό ερώτημα, χωρίς να παραβλέπει το μέρος εκείνο του ερωτήματος που αναγκαστικά θα παραμείνει αναπάντητο εξαιτίας των αδυναμιών της κάθε μεθόδου.

Κατά τη Hammersley¹⁷ οι μεθοδολογικές επιλογές πρέπει να προκύπτουν από τις διάφορες φάσεις κατάστροφης και διεξαγωγής της έρευνας, οι οποίες είναι: (i) η διατύπωση του προβλήματος, (ii) η επιλογή των περιπτώσεων (των συμμετεχόντων), (iii) η παραγωγή των δεδομένων, (iv) η ανάλυση των δεδομένων και (v) η επικοινωνία των ευρημάτων (συνήθως μέσω του τρόπου συγγραφής των αποτελεσμάτων). Κάθε έρευνα διέρχεται από αυτές τις φάσεις, ανεξαρτήτως μεθοδολογικής προσέγγισης. Για την πραγματοποίηση της κάθε φάσης, ο ερευνητής έχει στη διάθεσή του ένα ευρύ φάσμα στρατηγικών, από τις οποίες μπορεί να επιλέξει την καταλληλότερη με κριτήρια «ποιοτικά» ή «ποσοτικά/πειραματικά» ή με συνδυασμό κριτηρίων. Το κυριότερο είναι να μπορεί τεκμηριώσει τις επιλογές του βάσει του αρχικού ερωτήματος και να αναλάβει τις ευθύνες

¹⁶ Ενδεικτικά βλ. Δραγώνα, Θ. (1990) «Συναρθρώσεις Ποσοτικών και Ποιοτικών Προσεγγίσεων ή Όταν τα Διχαστικά Τείχη Καταρρέουν», *Δωδώνη: Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φ.Π.Ψ. της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 10(3), 32-39. Hammersley, M. (1996) «The Relationship Between Qualitative and Quantitative Research: Paradigm Loyalty versus Methodological Eclecticism» στο J. Richardson (ed.) *Handbook of Qualitative Research Methods*, Leicester, BPS Books. Henwood, K. (1996) «Qualitative Inquiry: Perspectives, Methods and Psychology», στο J. Richardson (ed.) ό.π. Creswell, J. (1998) *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*, London, Sage. Morgan, M. (1996) «Qualitative Research: A Package Deal?», *The Psychologist: Bulletin of the British Psychological Society*, 9, 31-32. Stevenson, C. & Cooper N. (1997) «Qualitative and Quantitative Research», *The Psychologist: Bulletin of the British Society*, 10(4), 159-160.

¹⁷ Ο.π.

των όποιων επιλογών έχοντας επίγνωση των αδυναμιών τους. Η υιοθέτηση του καλύτερου δυνατού μεθοδολογικού συνδυασμού απαιτεί συστηματική μελέτη και ευελιξία κατά τη διάρκεια της κάθε φάσης κατάστρωσης και διεξαγωγής της έρευνας.

Το παρόν βιβλίο πρωτο-εκδόθηκε το 1975 και από τότε επανεκδίδεται συστηματικά. Το ανά χείρας μεταφρασμένο κείμενο προέρχεται από την 8^η έκδοση. Θεωρούμε ότι το βιβλίο είναι χρήσιμο όχι μόνον για τους ψυχολόγους αλλά για κάθε κοινωνικό ερευνητή. Για να διευκολύνουμε την κατανόηση για τους μη-ψυχολόγους αναγνώστες έχουμε παρέμβει με υποσημειώσεις για να εξηγήσουμε σύνθετες ψυχολογικές έννοιες που χρησιμοποιούνται σε παραδείγματα ερευνών.